

PRÍPRAVA A PODPÍSANIE SLOVENSKO-NEMECKEJ DOHODY O BOJOVÝCH CHEMICKÝCH LÁTKACH A ICH VÝROBNÝCH ZARIADENIACH

EDUARD NIŽŇANSKÝ – JANA TULKISOVÁ

NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Preparation and Signature of the Slovak-German Agreement on Combat Chemical Materials and Their Manufacturing Plants. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp. 90 – 98, Bratislava..

The study deals with an issue of the Slovak-German Agreement on Combat Chemical Materials of August 18, 1939 that was so far perceived only marginally (the exact title of the Agreement was: „The Agreement on Dismantlement and Transportation of Facilities for Combat Materials Production and Storage.“). The study shows discussions that led to signing of this Agreement, the majority of which was so far unknown to the Slovak and also foreign historiography.

The authors point out that a new version of the Agreement was prepared by the German Party already on July 20, 1939. After contributing with further papers (based on Slovak-German discussions in the Ministry of Foreign Affairs in Bratislava on August 10 and 11, 1939) it was signed on August 18 for the German side by Lt-Gen F. Barckhausen and for the Slovak side – by Prime Minister J. Tiso.

„The Agreement on Dismantlement and Transportation of Facilities for Combat Materials Production and Storage“ contained 12 articles.

Military History. Slovakia. Year 1939. Combat Chemical Materials and Manufacturing Plants in Slovakia. Slovak-German Agreement.

Bojové chemické látky (ďalej BCHL) zohrali svoju úlohu už v prvej svetovej vojne, preto je logické, že v predvečer druhej svetovej vojny po rozbití Česko-Slovenska sa nacistické Nemecko zaujímalo o takýto vojenský materiál, ktorý sa nachádzal na území slovenského štátu.

Doterajšia historiografia si slovensko-nemeckú dohodu o BCHL¹ všímala len okrajovo. Viacerí historici, ktorí sa venovali hospodárskym otázkam vzťahov medzi slovenským štátom a nacistickým Nemeckom v roku 1939, si túto záležitosť vôbec nevšimli.² V prácach venovaných slovensko-nemeckým rokovaniam v roku 1939 zaregistroval A. Hrnko³ existenciu takejto dohody. L. Hubenák sa venoval začiatkom rokovaní o BCHL do mája 1939, pričom si ich všímal v rámci svojho záujmu o rokovaniach o Štatúte ochrannej zóny.⁴ Z. Katreba v štúdiu venovanej vojenskej továrni v Zemianskych Kostol'anoch spomenul aj rokovania o BCHL.

¹Oficiálny názov zmluvy bol: Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok. Bola podpísaná 18. 8. 1939.

²Pozri napr. LIPTÁK, E.: Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom. Bratislava 1960; LIPTÁK, E.: Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom v čase fašistického panstva. In: *Historický časopis*, 3 (1955), č. 1, s. 3-25; SUŠKO, L.: Počiatky hospodárskej exploatacie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In: *Český časopis historický*, 25 (1977), s. 682-714.

³HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a zatiahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny s Poľskom. In: *Zborník Múzea SNP 12, Banská Bystrica 1987*, s. 50.

⁴HUBENÁK, L.: Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In: *Sborník archivních prací*, roč. 17, 1967, č. 2, s. 318-409; HUBENÁK, L.: Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In: *Právnické štúdie*, roč. 19, 1971, s. 166-210.

Vojenská história

Pozornosť im venoval len v máji 1939, a potom len záverečným rokovaniam v auguste 1939, pričom existenciu samotnej zmluvy len konštatoval.⁵

BCHL na území vojnovnej SR majú svoju prehistóriu v poslednom období existencie Československej republiky. Tento vojenský materiál sa nachádzal v podzemnom sklade v Skalke pri Trenčíne, vo vojenskej továrni 4 (ďalej VT 4) v Žiline a vojenskej továrni 5 (ďalej VT 5) v Zemianskych Kostol'anoch. Československé Ministerstvo národnej obrany (MNO) zriadilo v Žiline VT 4 v roku 1937. Produkovať mala yperit,⁶ fosgén,⁷ centralit I a II.⁸ Aby bolo kde na slovenskom území vyrobené BCHL uskladniť, vybudoval sa zároveň i sklad v Skalke pri Trenčíne. Ďalšie BCHL – clark⁹ a adamsit¹⁰ – sa mali vyrábať v Zemianskych Kostol'anoch. Tu bola zriadená v roku 1938 VT 5.¹¹

Po príchode nemeckej brannej moci na Slovensko v marci 1939 neunikli jej pozornosti ani už spomenuté továrne a sklad. Slovenské MNO oznamovalo 28. marca 1939 slovenskému ministerstvu zahraničných vecí (MZV) odsun vojenského chemického materiálu Wehrmachtom. V správe MNO sa uvádzalo: „Podľa hlásenia veliteľa špec. skladov a veliteľa vojenskej továrne v Žiline, sklad yperitu v Skalke u Trenčína je obsadený nemeckým vojskom, časť jeho konštrukčného materiálu, ktorý bol uložený v Istebníku pri Trenčíne, bol nemeckým vojskom odtransportovaný. Veliteľ skladu je názoru, že materiál, ktorý sa nachádza v sklade a vo voj. továrni 4 v Žiline (sira asi 25 vagónov, asi 2 vagóny niklového materiálu a 25 000 kg centralit II.) mienia odvieť. Už Vám hlásené cisterny použije k odvážaniu yperitu.“¹²

Nacistické Nemecko začalo z územia slovenského štátu masívne vyvážať vojenský materiál. Po stabilizácii situácie vzniknutej vpádom Wehrmachtu na západné Slovensko v marci 1939 sa slovenské a nemecké oficiálne miesta dohodli na vyslaní Nemeckej vojenskej komisie na Slovensko (Deutsche Militärkommission – ďalej DMK). Medzi jej úlohy patrili aj rokovania o otázke vojenského materiálu bývalej čs. armády.

Výzbrojný úrad v Hlavnom veliteľstve pozemných vojsk (OKH/ Heeres-Waffenamt Wa A) požadoval 2. 5. 1939, aby DMK rokovala so slovenskou vládou aj o zariadeniach na výrobu BCHL, ktoré by mali byť z tovární „odburané a pre ďalšie použitie prevezené do ríše“.¹³

Výzbrojný úrad začal podnikať opatrenia na odvoz BCHL a zariadení už pred vyslaním DMK na Slovensko. Pôvodne vyslal na Slovensko ešte pred začatím rokovaní komisiu

⁵KATREBA, Z.: Vojenská továreň 5 – Vojenský technický a chemický ústav v Zemianskych Kostol'anoch (1939–1940). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 29-50.

⁶Yperit – pľuzgierotvorná otravná látka. V I. ČSR bol označovaný ako SU-1 Sulfonyl. Ide o svetlozltú kvapalinu s horčikovým zápachom.

⁷Fosgén – dusivá otravná látka. Bezfarebný plyn bez zápachu.

⁸Centralit I (diethylderivát), Centralit II (dimethylderivát) sú stabilizátory pri výrobe bezdymových strelných prachov. Ide o bielu až slabo sfarbenú kryštalickú látku bez zápachu.

⁹Clark – dráždivá otravná látka. Kryštalická látka, bezfarebná, bez zápachu. Dráždi oči a horné dýchacie cesty. Zasiahnutý nepotrebuje lekárske ošetrovanie.

¹⁰Adamsit – dráždivá otravná látka. Žltá kryštalická látka bez zápachu. Dráždi oči a horné dýchacie cesty. Zasiahnutý nepotrebuje lekárske ošetrovanie.

¹¹Bližšie pozri: KATREBA, Z.: Vojenská továreň 5 – Vojenský technický a chemický ústav v Zemianskych Kostol'anoch (1939 – 1940). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 29-50.

¹²HUBENÁK, L.: Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In: Sborník archivních prací, roč. 17, 1967, č. 2, dokument č. 29.

¹³„Wa A bittet, nachstehende Forderungen rüstungswirtschaftlicher Art bei den bevorstehenden Verhandlungen mit der slowakischen Regierung zu vertreten 1.) Die in den Heeresanlagen bzw. Staatsfabriken a) Chem. Fabrik Sillein; b) Chem. Anlage Kostolany ... befindlichen Apparaturen ...sollen abgebaut und zur weiteren Verwendung ins Reich überführt werden.“ SNA, fond Alexandrijský archiv, mikrofilm ILC-936, fólia 5 625 370-377, GenStdH na OKW/Ausl 2. 5. 1939 – Priania na slov. vládu – 4 prílohy (nečíslované).

(Wa Prüf 9), ktorá mala uskutočniť odvoz BCHL a zariadení zo Skalky pri Trenčíne, Žiliny a Zemianskych Kostolian. Veliteľstvo Skupiny vojsk 5 (Heeresgruppenkommando 5) komisii oznámilo, že slovenská vláda údajne dala súhlas na odvoz niklových nádrží nachádzajúcich sa v továrňach. Tieto nádrže sa mali v Nemecku použiť na uskladnenie odvezených BCHL a podľa Výzbrojného úradu v OKH sa mali považovať za voj. materiál.¹⁴

Slovenská vláda bola síce „pripravená“ vyhovieť nemeckým prianiam, upozornila však na to, že nevie, ktoré slovenské miesta dali „ústny prísľub“ v tejto záležitosti. Prosila preto, aby sa jej to čo najskôr oznámilo.¹⁵

Nemecké vojenské miesta reagovali vyhlásením, že nádrže na BCHL i samotné BCHL považujú za majetok bývalej čs. armády, a preto trvajú na ich odovzdaní – nezávisle od toho, či už boli nejaké ústne sľuby dané alebo nie. Zároveň prejavili ochotu – v prípade, ak by si to ríšske ministerstvo zahraničia¹⁶ (ďalej Zahraničný úrad) želalo, naďalej v tejto veci viesť vyšetrovanie. Pretože si slovenská vláda priala, aby sa záležitosť riešila diplomatickou cestou, rozhodlo sa, že ju o nutnosti odvozu poinformuje Zahraničný úrad.¹⁷

Medzitým požiadala slovenská vláda už spomínanú komisiu (Wa Prüf 9) od Výzbrojného úradu v OKH, aby sa počkalo s odvozom nádrží a zariadení dovtedy, kým sa jej nepredloží súhlas od styčného dôstojníka OKW pri nemeckom vyslanectve v Bratislave mjr. Beckera i od Zahraničného úradu.¹⁸ Slovenská vláda teda hľadala oporu proti požiadavkám nemeckých vojenských miest u nemeckých diplomatických orgánov (Zahraničný úrad).

Styčný dôstojník OKW mjr. Becker uviedol v spise slovenskému MNO z 27. apríla 1939: „Z rozkazu vrchného veliteľstva nemeckej armády mám česť oznámiť Ministerstvu národnej obrany nasledujúce už niekoľko ráz oznámené smernice: 1. Vrchné veliteľstvo armády ponechalo si jedinečne dispozičné právo pre veškerý vojenský materiál bývalej čs. armády. (...) 6. V budúcnosti nie sú na Slovensku predvídané továrne na výrobu boj. chem. látok (Lost atď). Prosíme preto, aby aj k transportu týchto zariadení v Skalke a v Žiline boli vydané patričné rozkazy. Táto prosba bola i nem. chargée d'affaires prednesená.“¹⁹

Žiadosti od Výzbrojného úradu v OKH, aby sa rokovalo o BCHL a zariadeniach na ich výrobu, sa vyhovelo. Požiadavka ich odvozu bola zaradená medzi úlohy, ktoré mala DMK na Slovensku riešiť – i s poznámkou, že od ich odvozu nemecká strana neustúpi.²⁰

Následne otázky BCHL prerokovala vojensko-hospodárska subkomisia, ktorá zasadala v dňoch 10., 15., 18. a 24. 5. 1939. Už na prvej schôdzke nemecká delegácia požiadala, aby sa začalo okamžite s demontážou nádrží na bojové plyny na Skalke a s odsunom chemickej továrne na yperit pri Žiline. Slovenská delegácia navrhla, aby táto továreň nebola demontovaná, ale aby bola premenená na normálnu chemickú továreň.²¹

12. 5. 1939 dostal predseda slovenskej vojenskej komisie škpt. gšt. Karol Pekník informáciu, že predseda vlády J. Tiso a minister zahraničných vecí F. Ďurčanský trvajú na tom, aby v zmysle

¹⁴Tamže.

¹⁵SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 384, AA na OKW – Abteilung Ausland (Schnellbrief) 25. 4. 1939. Zahraničný úrad spomínal spočiatku len nádrže na BCHL v Žiline.

¹⁶Auswärtiges Amt – Zahraničný úrad.

¹⁷SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 380, OKW/Ausl III L/d na AA, 28. 4. 1939. OKW/Ausl sa zmieňovalo o nádržiach v Žiline, v Trenčíne a Zemianskych Kostolanoch, ako aj o väčšom množstve yperitu, 15 t adamsitu a 75 t síry taktiež v Zemianskych Kostolanoch.

¹⁸SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 370-377, GenStdH na Ausl 2.5.1939 I v prílohe (nečíslované).

¹⁹HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, dokument č. 46.

²⁰„Die deutsche Delegation hat folgende Aufgaben zu erledigen: A(...) C. Gesamt-Slowakei. Wehrmachtforderungen: (...) 4. Forderungen auf Abgabe der Materials und der Einrichtungen der a) Lost-Fabrik in Sillein und b) K-Stoff-Behälter in Trentschin und c) Kostolany. Von möglichst rascher Abbeförderung kann unter keinen Umständen abgesehen werden.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 361-364, OKW/Ausl III d – úlohy pre DMK zo 4. 5. 1939 podpísané Keitlom.

²¹HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, s. 326.

rozhovorov v Berlíne²² zostali na Slovensku niklové nádrže na yperit v sklade v Skalke pri Trenčíne. Mali slúžiť pôvodnému účelu alebo sa použiť ako nádrže na mierové chemické výrobky. Podobné pravidlá mali platiť aj pre VT 4 a VT 5.²³

Na zasadnutí 15. 5. sa komisia dohodla na zrušení výroby yperitu v Žiline a o odsune skladu adamsitu a yperitu v Kostol'anoch.²⁴ O nádržiach v Skalke sa malo rozhodnúť neskôr. Následne sa konala obhliadka vojenských objektov, v ktorých sa vyrábali, príp. uskladňovali BCHL. Po uskutočnení obhliadky sa zišla slovensko-nemecká subkomisia na rokovanie 18. mája. Nemecká delegácia tvrdila, že zo strategických dôvodov je nežiaduce, aby sa na území Slovenska vyrábali a uskladňovali BCHL, a preto sa musia odsunúť do Nemecka. Slovenská delegácia naopak presadzovala stanovisko slovenskej vlády, že na území Slovenska môžu byť BCHL vyrábané i uskladnené, je ale ochotná rokovať s nemeckou vládou o jestvujúcich vojenských skladištiach a zariadeniach.

Slovenská delegácia vyjadrila pranie, aby sa ponechali v Žiline malá pokusná aparátúra na výrobu asi 5 kg yperitu, v Skalke – dve niklové nádržky a v Zemianskych Kostol'anoch – 50 kg adamsitu a 75 ton síry na mierové účely.²⁵

Na poslednom zasadnutí subkomisie (24. 5. 1939) nemecká strana oznámila, že Berlín týmto slovenským prosbám vyhovel. Mjr. Becker potom prečítal náčrt medzištátnej dohody.²⁶

Po 24. 5. 1939 sa o otázke BCHL v rámci vojensko-hospodárskej subkomisie už viac nerokovalo.²⁷

O návrhu zmluvy, ktorý vyhotovila nemecká strana na základe rokovaní vojensko-hospodárskej subkomisie, sa konala 25. mája slovensko-nemecká porada, na ktorej sa zúčastnili za slovenskú stranu – predseda vlády J. Tiso, ďalej V. Tuka, F. Ďurčanský, Čatloš a Š. Polyák a za nemeckú stranu – konzul E. v. Druffel, šéf Nemeckej vojenskej komisie genpor. F. Barckhausen, mjr. H. Becker a Rittler. Po „náročných“ rokovaniach napokon slovenská strana súhlasila s odvozom zariadení na výrobu BCHL.²⁸

Na druhý deň sa na porade u Ďurčanského nepodarilo Barckhausenovi a Beckerovi presvedčiť slovenského ministra zahraničných vecí, aby zmluvu podpísal. Vyjadril síce súhlas s obsahom zmluvy, ale svoj podpis odložil na neskorší termín, až kým sa nevyjasní spôsob odškodnenia za odvezené zariadenia. Zároveň požadoval, aby sa rozhodlo, či sa ponechá na Slovensku yperit (9 t v Zemianskych Kostol'anoch – pozn. E. N. – J.T.), ktorý sa tu ešte nachádzal.²⁹

Barckhausen sa zúčastnil viacerých porád v Berlíne, kde sa snažil svojich nadriadených presvedčiť o nutnosti riešiť otázku odškodnenia.³⁰ Pripomínal, že vodca nalieha, aby sa odvoz BCHL uskutočnil čo najskôr. To však zatiaľ nebolo možné, lebo Slováci požadovali od neho presné údaje.³¹

²²Ide pravdepodobne o rokovania z Berlíne 19. 4. 1939.

²³KATREBA, ref. 5, s. 36.

²⁴HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, s. 327.

²⁵Tamže, s. 328.

²⁶KATREBA, ref. 5, s. 38.

²⁷O tom, čo sa udialo medzi 24. 5. 1939 až 18. 8. 1939, kedy bola zmluva podpísaná, sa už L. Hubenák vo svojich prácach venovaných rokovaniam o ochrannej zóne nezmiňuje. Pozri: HUBENÁK, L.: Politika..., ref. 4, HUBENÁK, L.: Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In: Právnické štúdie, roč. 19, 1971, s. 166-210.

²⁸„Bei den recht schwierigen Verhandlungen, bei denen die politische Lage besonders zu Ungarn eine große Rolle spielte, wurde schliesslich erreicht, dass die slowakische Regierung dem Abbau der Gaskampfstoff-Apparaturen in Sillein, Trencin und Kostolany zustimmte.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-905, 001 122, Denník DMK 25. 5. 1939.

²⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-905, 001 121, Denník DMK 26. 5. 1939.

³⁰Otázka odškodnenia za ostatný vojenský materiál bývalej čs. armády, ktorý zabral Wehrmacht na Slovensku, sa riešila dohodou z 13. 4. 1940.

³¹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 050-054, Poznámka z porad 30. 5. 1939.

Slovenská vláda nečakala nečinne na rozhodnutie Berlína. Poslala verbálnu nótu, v ktorej pripomínala, že zariadenia na výrobu BCHL sú majetkom slovenského štátu a pri rokovaní sa musí vychádzať z tohto princípu. Vyjadrila sa tiež k otázke ponechania yperitu na Slovensku. DMK jej totiž oznámila rozhodnutie OKW, ktoré nesúhlasilo s tým, aby sa tu ponechalo také veľké množstvo BCHL (9 t). Slovenská vláda namietala, že súhlasila s predajom továrne na výrobu yperitu preto, lebo sa nachádzala na strategicky nevýhodnom mieste. Toto tvrdenie neplatilo pre 9 t yperitu, pretože slovenská vláda v diplomatickej nóte uvádzala, že ho môže uskladniť na bezpečnom mieste. Slovenská vláda poukázala na skutočnosť, že s odvozom zariadení na výrobu BCHL súhlasila pod podmienkou, že 9 t yperitu zostane v jej vlastníctve.³²

V Berlíne padlo už v polovici júna 1939 na porade u náčelníka OKW W. Keitela rozhodnutie v prospech slovenskej strany – otázku odškodnenia za zariadenia na výrobu BCHL mal riešiť štáb branného hospodárstva v OKW okamžite, „pretože peniaze sú na to pripravené“.³³

Berlín mal výrazný záujem na získaní slovenských výrobní BCHL, a preto sa rozhodol vyriešiť otázku odškodnenia za ne mimo rokovaní o ostatnom vojenskom materiáli. Slovenská strana v opačnom prípade odmietala podpísať zmluvu, ktorá by ich odvoz umožňovala. Nezáväzné, všeobecné vyhlásenia, že sa to bude riešiť neskôr, jej nestačili.

Dôležitosť, ktorú nemecká strana tejto zmluve prikladala, môžeme dokumentovať tým, že W. Keitel osobne oznámil Hitlerovi stav rokovaní o zmluve o BCHL. Uviedol, že slovenská vláda nie je proti prijatiu zmluvy a väčšina BCHL je už odvezená do Nemecka. Ešte stále sa však nezhodli obe strany v otázke 9 t yperitu, ktorý sa podľa slovenskej vlády mal ponechať na Slovensku.³⁴

Na zasadnutí nemeckej delegácie s členmi slovenskej vlády 19. 7. 1939 slovenská strana urobila ústupok a „v princípe“ súhlasila so zničením, príp. odvozom už viackrát spomínaných 9 t yperitu a s uzavretím zmluvy.³⁵ Z protokolu z tohto zasadnutia sa nedá priamo vyvodiť, aké pohnutky viedli slovenskú vládu k tomu, aby sa zriekla svojej požiadavky ohľadne yperitu. Možno sa len domnievať, že na ponechaní yperitu na Slovensku trvala najmä preto, aby zdržiavala rokovania, a tým prinútila nemeckú stranu poskytnúť úhradu za odvezené BCHL i za zariadenia, ktoré sa ešte len mali odviezť.

Barckhausen vo vysvetlivkách k protokolu uviedol, že sa už spojil s výzbrojným úradom v OKH vo veci praktického realizovania zmluvy a žiadal od príslušných nemeckých miest, aby DMK ešte raz oznámili spôsob odškodnenia.³⁶

Novú podobu zmluvy vyhotovila nemecká strana už 20. 7. 1939. Po doplnení ďalšími článkami (na základe slovensko-nemeckých rokovaní na MZV v Bratislave 10. a 11. 8. 1939³⁷) ju podpísal 18. 8. za nemeckú stranu genpor. F. Barckhausen a za slovenskú – predseda vlády J. Tiso.

„Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok“ obsahovala 12 článkov.³⁸ V prvom článku slovenská vláda vyhlasovala, že súhlasí s odmontovaním a od-

³²SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 033-036, verbálna nóta slov. MZV z 11. 6. 1939 na nem. vyslanectvo v Bratislave.

³³SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 625 965-966, Protokol z porady u šéfa OKW 14. 6. 1939.

³⁴„Das Kampfstoff-Abkommen wurde sachlich von der slowakischen Regierung angenommen...Unstimmigkeiten bestehen lediglich noch bezüglich einer Menge von 9 t Lost, welche die Slowakei behalten bzw. selbst vernichten will.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-937, 5 626 003-006, Návrh správy náčelníka OKW pre Hitlera zo 17. 6. 1939

³⁵„Die slowakische Regierung ist mit der Vernichtung bzw. Ablieferung der 9 to Yperit und dem Abschluss des Kampfstoffabkommens grundsätzlich einverstanden.“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 061-64, protokol zo slovensko-nemeckého zasadnutia 19. 7. 1939.

³⁶SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 057-58, Barckhausen 20.7.1939 – vysvetlivky k protokolu zo slovensko-nemeckého zasadnutia 19. 7. 1939.

³⁷V dňoch 10. a 11. augusta 1939 sa na MZV v Bratislave uskutočnili slovensko-nemecké rokovania o odškodnení za odvezené výrobné zariadenia, suroviny a produkty zo Skladu v Skalke a z vojenských tovární v Žiline a Zemianskych Kostofanoch. Bližšie pozri: KATREBA, ref. 5, s. 38.

³⁸SNA, f. Alexandrijský archív., II.C-906, 000 86-88, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. 8. 1939 (Abkommen über Abbau und Abtransport von Anlagen zur Herstellung und Lagerung von Kampfstoffen).

vozom výrobných zariadení na yperit zo Žiliny, na clark a adamsit zo Zemianskych Kostolian, ako aj všetkých plánov a technologickej dokumentácie. Na rozdiel od pôvodnej verzie zmluvy z mája 1939,³⁹ ktorú odmietol Ďurčanský podpísať, nemali Nemci odviezť zo Žiliny zariadenia na výrobu etylénu.

Podľa článku 1 sa Nemcom ďalej povoľoval odvoz cca 15 t adamsitu a tiež 9 t yperitu zo Zemianskych Kostolian. Pokiaľ ide o už viackrát spomínaných 9 t yperitu, hovorilo sa v prvej verzii len nezáväzne o prianí slovenskej vlády ponechať si tento yperit pre vlastné použitie.⁴⁰ Až po rozhodnutí vedúcich miest v Berlíne sa mala uzavrieť dodatková zmluva.

Na sledovanie demontáže a odvoz sa mala vytvoriť zmiešaná nemecko-slovenská komisia (čl. 2). Tá mala spísať škody spôsobené demontážou, aby ich neskôr nemecká strana vyrovnala. Keďže továrne odvozom zariadení strácajú na cene, mala sa podľa čl. 10 i táto okolnosť, ako aj spôsobené škody, zohľadniť pri riešení štátneho dlhu bývalej Č-SR (na základe podkladov, ktoré vyhotoví už zmienená komisia).

Na nemeckej strane boli pravdepodobne po skúsenostiach zo slovensko-nemeckých rokovaní obavy, že by práve čl. 10, ktorý hovoril o práve náhrady za spôsobené škody, využívali Slovinci na zdržiavanie odvozu. Preto sa v zmluve prijalo ustanovenie (čl. 12), že tento článok neopravňuje slovenskú stranu odkladať uskutočnenie zmluvy.

Pre slovenskú stranu bol obzvlášť významný čl. 5, kde sa hovorilo o BCHL a zariadeniach, ktoré sa ponechávali.⁴¹ Ničím sa nelíšil od pôvodnej verzie z mája 1939 (pozri čl. 7).

Zmluva z augusta 1939 bola však už doplnená o článok (čl. 8), ktorý obsahoval konkrétne finančné čiastky za odvázané výrobne a látky, pričom celková hodnota bola vyčíslená na 19 059 330 Ks.⁴² Uvedená suma mala byť k dispozícii v nemeckej banke (čl. 11) – pravdepodobne šlo o Dresdner Bank. O jej využití sa mali uzavrieť medzi slovenským a nemeckým ministerstvom financií ďalšie dohody.

Uvedená zmluva, ako aj zmluvy o štatúte ochranného pásma a dohoda o slovenskej brannej moci, dokazujú, že slovenským politikom na jednej strane zostal i po uzavretí „schutzvertragu“ istý manévrovací priestor, ktorý im nacistické Nemecko z rôznych príčin tolerovalo. Navonok zdôrazňovali svoju ochotu vyhovieť nemeckým prianiam, v praxi sa snažili presadiť riešenia, ktoré by aspoň čiastočne vyhovovali aj záujmom slovenského štátu. Pri ich zahranično-politickej neskúsenosti mnohokrát vyjednávacie možnosti nevyužili.

Nemecká strana presadzovala, aby sa výrobne BCHL, ktoré sa nachádzali na Slovensku, odbúrali. Naopak, slovenská strana trvala na práve slovenského štátu vlastníť a vyrábať BCHL. V skutočnosti však bola výroba yperitu závislá od dodávok poloproduktov z Protektorátu Čechy a Morava. Navyše, neexistovala na Slovensku ani výroba chlóru, ktorý bol tiež potrebný pri jeho výrobe.⁴³ Pre slovenský štát preto nebolo zrieknutie sa výrobní yperitu až tak veľmi „bolestné“. Podstatné bolo, že Nemci uznali vďaka diplomatickému úsiliu slovenskej strany tieto zariadenia

³⁹SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-936, 5 625 163-165, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 25. 5. 1939.

⁴⁰„8.) Von Seiten der slowakischen Regierung besteht der Wunsch, die jetzt noch vorhandenen Mengen von Yperit in Zemianske-Kostolany zur eigenen Verwendung zurückzugehalten. Hierüber wird nach Entscheidung durch die maßgebenden Stellen in Berlin ein Zusatzabkommen abgeschlossen.“ Tamže.

⁴¹„5.) Die Deutsche Regierung entspricht ihrerseits dem Wunsch der slowakischen Regierung auf Belassung von a) der kleinen Versuchsapparatur zur Erzeugung von etwa 5 kg Yperit in Sillein, b) des Nickelbehälters von ca. 10 m³ Fassungsraum in Sillein mit den noch darin befindlichen Mengen Yperit, c) der beiden Nickelbehälter von je etwa 35 m³ in Skalka, d) von 50 kg Adamsit für Versuchszwecke auf dem Gebiete des Gasschutzes, e) der etwa 75 to Schwefel in Kostolany...“ SNA, f. Alexandrijský archív, II.C-906, 000 86-88, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. 8. 1939.

⁴²„8.) Als Entschädigungsummen werden festgesetzt: a) Yperit-Anlage in Sillein... 3.478.000.-, Ks b) Clark-Adamsit-Anlage in Kostolany... 12.462.000.-, Ks c) 59 to Yperit (pro kg 30 Ks)... 1.770.000.- Ks, d) 15 to Adamsit (pro kg 33 Ks)...495.000.- Ks, e) 40.880 kg Stückschwefel...61.320.- Ks, f) 231.480 kg gemahlener Schwefel (pro kg 2.- Ks)... 462.960.- Ks, g) 4020 kg Schwefelblüte...10.050.-Ks, h) 2 Tankwagen...320.000.-Ks...“ Tamže.

⁴³KATREBA, ref. 5, s. 36.

Vojenská história

za slovenský štátny majetok, a nie československý, a uzavrela sa dohoda, podľa ktorej mala nemecká strana poskytnúť aspoň čiastočnú náhradu za odvezené zariadenia a látky.

Nakoniec spomínané tri dohody – vrátane tej o BCHL, nemecká strana nevyhnutne potrebovala, pretože sa blížil útok na Poľsko.

Novú podobu zmluvy vyhotovila nemecká strana už 20. 7. 1939. Po doplnení ďalšími článkami (na základe slovensko-nemeckých rokovaní na MZV v Bratislave 10. a 11. 8. 1939⁴⁴) ju podpísal 18. 8. za nemeckú stranu genpor. F. Barckhausen a za slovenskú – predseda vlády J. Tiso.

„Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok“ obsahovala 12 článkov.⁴⁵ V prvom článku slovenská vláda vyhlasovala, že súhlasí s odmontovaním a odvozom výrobných zariadení na yperit zo Žiliny, na clark a adamsit zo Zemianskych Kostolian, ako aj všetkých plánov a technologickej dokumentácie. Na rozdiel od pôvodnej verzie zmluvy z mája 1939,⁴⁶ ktorú odmietol Ďurčanský podpísať, nemali Nemci odviezť zo Žiliny zariadenia na výrobu etylénu.

⁴⁴V dňoch 10. a 11. augusta 1939 sa na MZV v Bratislave uskutočnili slovensko-nemecké rokovania o odškodnení za odvezené výrobné zariadenia, suroviny a produkty zo Skladu v Skalke a z vojenských tovární v Žiline a Zemianskych Kostofanoch. Bližšie pozri: KATREBA, ref. 5, s. 38.

⁴⁵SNA, f. Alexandrijský archív., II.C-906, 000 86-88, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. 8. 1939 (Abkommen über Abbau und Abtransport von Anlagen zur Herstellung und Lagerung von Kampfstoffen).

⁴⁶SNA, f. Alexandrijský archív., II.C-936, 5 625 163-165, Odpis Zmluvy o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 25. 5. 1939.

Vojenská história

Príloha

Odpis

Bratislava, 18. augusta 1939

Z m l u v a o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok.

Medzi slovenskou vládou a nemeckou vládou sa 18. augusta 1939 dohodlo nasledovné:

- 1.) Slovenská vláda súhlasí s demontážou a odvozom zariadenia na výrobu yperitu v Žiline (s výnimkou zariadenia na výrobu etylénu), zariadení na výrobu clarku a adamsitu v Zemianskych Kostoľanoch, ako aj s odovzdaním príslušných plánov a technologických postupov.
Taktiež slovenská vláda súhlasí s tým, aby sa odviezlo cca 15 t adamsitu a cca. 9 t yperitu, ktoré sú ešte uskladnené v Zemianskych Kostoľanoch.
- 2.) Kvôli demontáži týchto zariadení sa vytvorí spoločná komisia, ktorá bude pozostávať z jedného zástupcu nemeckého Výzbrojného úradu a zo zodpovedajúceho zástupcu slovenského vojska. Musí sa viesť presná evidencia demontovaných a odvezených zariadení až do ich detailov. Každá vláda obdrží vyhotovenú listinu podpísanú oboma zástupcami.
- 3.) Demontáž bude nasledovať okamžite po objasnení technických prípravných prác. Slovenská vláda prisľubuje pri tom svoju podporu.
- 4.) Výdavky za demontáž hradí Nemecká ríša. Zmeny a škody vzniknuté demontážou, ktoré nepriaznivo ovplyvnia údržbu budov a vstavaných zariadení, odstráni Nemecká ríša.
- 5.) Nemecká vláda splní želania slovenskej vlády ohľadne ponechania:
 - a) malej pokusnej aparatúry na výrobu asi 5 kg yperitu v Žiline,
 - b) niklovej nádrže v Žiline s priestorovou kapacitou asi 10 m³ s množstvami yperitu, ktoré sa v nej nachádzajú,
 - c) oboch niklových nádrží v Skalke, z ktorých každá má priestorovú kapacitu asi 35 m³,
 - d) 50 kg adamsitu pre pokusné účely v oblasti protichemickej ochrany,
 - e) asi 75 t síry v Kostoľanoch.Slovenská vláda sa zaväzuje, že tieto zariadenia a síru využije iba pre účely mierového priemyslu.
- 6.) Slovensku sa vráti vojenské vozidlo č. S 2416 Tatra Breg 72, ktoré odviezla nemecká armáda.
- 7.) Otázka sušiaceho zariadenia sa vyrieši prostredníctvom nemeckých orgánov s firmou Genemaltofrig v Prahe.
- 8.) Ako odškodné sa stanovuje:

a) zariadenie na výrobu yperitu v Žiline	Ks	3.478.000.-
b) zariadenie na výrobu clarku a adamsitu v Kostoľanoch	„	12.462.000.-
c) 59 t yperitu (30 Ks/ 1 kg).....	„	1.770.000.-
d) 15 t adamsitu (33 Ks/ 1 kg)	„	495.000.-
e) 40.880 kg kusovej síry	„	61.320.-
f) 231.480 kg mletej síry (2 Ks/ 1 kg)	„	462.960.-
g) 4020 kg sírneho kvetu.....	„	10.050.-
h) 2 cisternové vozne	„	320.000.-
	spolu Ks	19.059.330.-

Vojenská história

Zaplacením odškodnenia odstupuje Slovensko nemeckým úradom všetky práva, ktoré mu na základe zmlúv prislúchajú.

- 9.) Na demontáž zariadení sa zamestnávajú v najrozsiahlejšej miere slovenské pracovné sily s výnimkou nutných odborníkov.
- 10.) Škody, ktoré by slovenskému štátu vznikli demontážou zariadení a mali by za následok nepoužiteľnosť alebo horšie využitie budov a ostatných zariadení, stanoví neskôr zmiešaná slovensko-nemecká komisia na základe podkladov, ktoré jej predloží slovenská strana.
Takto stanovená suma sa má zohľadniť pri riešení štátnych dlhov bývalej ČSR v prospech Slovenska.
Táto komisia sa zide na podnet slovenskej strany tak skoro, ako to bude možné.
- 11.) Celková suma, ktorá sa má uhradiť podľa č. 8, sa zaplatí v ríšskych markách na viazaný účet v nemeckej devízovej banke (najpravdepodobnejšie v Drážďanskej banke) k dispozícii slovenskému ministerstvu financií. O jej využití sa ďalej dohodne slovenské ministerstvo financií s nemeckým ríšskym ministerstvom hospodárstva.
- 12.) Odvoz môže nasledovať ihneď po poukázaní dohodnutej protihodnoty.
Č. 10 nemá odkladný účinok.
Dohodlo sa, že odvoz 9 t yperitu a 15 t adamsitu sa uskutoční okamžite, ale nie skôr, než sa za ne uhradí plánovaný čiastkový obnos.

Za slovenskú vládu:
podpís. Dr. J. Tiso

podpís. Dr. Hofmann,
leg. radca

Za nemeckú vládu na Slovensku:
podpís. Franz Barckhausen,
generálporučík

(za správnosť odpisu zodpovedá):
Mjr. a Adjutant (nečitateľný podpis)
(nečitateľná okrúhla pečiatka)

SNA, fond Alexandrijský archív, mikrofílm II.C – 906, (000 086-88)

OBDOBIE MNÍCHOVSKEJ KRÍZY V UMELECKY STVÁRNENÝCH SPOMIENKACH MICHALA PRIDALU

ŠUMICHRASŤ, P.: Period of the Munich Crisis in Artificially Expressed Memories of Michal Pridala. *Vojenská história*, 10, 3, 2006, pp. 99 – 123, Bratislava.

The author by original profession a teacher at folk school, later at town's one, a member of the Czecho-Slovak Army describes an important historic period of Czecho-Slovakia's modern history, and namely from September 21, 1938 up to December 5, 1938 when he has been conducting the military service in rank of a corporal aspirant within the Cavalry Regiment 11 in Bratislava. *Military History. Slovakia. Munich crisis. Year 1938.*

Michal Pridala – vojak, letec, spisovateľ, ale predovšetkým človek s vnímavou dušou, nám vo svojich spomienkach pod názvom Stodvadsať dní približuje ťaživú atmosféru obdobia mníchovskej krízy, ktorá sa tragickým spôsobom dotkla občanov Československej republiky.¹

Autor, pôvodným povoláním učiteľ na ľudovej, neskôr meštianskej škole, v tom čase už príslušník československej armády, pôsobivo približuje čitateľovi na základe vlastných prežitkov významné historické obdobie novodobých dejín Československa, a to od 21. septembra 1938 až do 5. decembra 1938, keď v hodnosti desiatnika ašpiranta vykonával vojenskú službu v rámci jazdeckého pluku 11 v Bratislave.

Bohatá „hra“ slov a citlivý ľudský pohľad na historické udalosti, to je devíza Pridalovho rukopisu spomienok Stodvadsať dní.

V Pridalovom prípade to nie je jednoduché „rinčanie zbraní“, ale „pretavenie surového materiálu“ do umelecky pôsobivej formy s hlbokým ľudským pohľadom na každodenný život obyčajného vojaka, ktorý si plní svoje bežné povinnosti...

¹Michal PRIDALA sa narodil 9. 11. 1916 v Modre. Zomrel 8. 8. 1993 v Bratislave. Pôvodným povoláním učiteľ. V rokoch 1937 – 1939 príslušník čs. armády, od 14. 3. 1939 do 1. 10. 1939 slovenskej armády. Od 15. 1. 1940 povoláný v hodnosti poručík do slovenskej armády. Od 15. 12. 1941 – 30. 9. 1942 frekventant pozorovateľskej školy dôstojníkov letectva v Leteckej škole v Trenčianskych Biskupiciach (v niektorých dokumentoch označovaná aj ako škola pre dôstojníkov – pozorovateľov letectva). Potom kmeňový príslušník Leteckej školy. Redaktor časopisu vzdušných zbraní *VZLET*. V období od 29. 8. 1944 do 7. 10. 1944 účastník Slovenského národného povstania. Po presune leteckým mostom zo Slovenska do Sovietskeho zväzu (Krosno) dňa 17. 10. 1944 prezentovaný v čs. zahraničnom vojsku v ZSSR a následne zaradený do leteckého pluku. Od 15. 3. 1945 príslušník 1. československej zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Od 1. 10. 1945 v hodnosti kapitána letectva začlenený do čs. leteckého pluku 2. Od 31. 5. 1948 premiestnený k veliteľstvu 1. oblasti, s určením pre Vysokú školu válečnú. Po jej skončení pôsobil v československom vojenskom vysokom školstve a súčasne prispieval do vojenskej odbornej tlače. V roku 1958 prepustený z čs. armády v hodnosti plukovníka. Rehabilitovaný v roku 1991. Dňa 25. 8. 1994 povýšený do hodnosti generálmajora in memoriam.

Autor lyrickej básnickej zbierky *Džez puberty* (1935), zbierky čít a poviedok pre mládež *Z letcovho zápisníka* (1953), knihy o lietaní a letoch *Útok na vzduch* (1965), zbierky reflexných miniatúr *Monológy z hviezdnych hĺbok* (1971) a knihy *Z memoárov XX. storočia, s podtitulom Malé letecké epilógy* (1994). Okrem toho bol autorom mnohých príspevkov do denníkov, týždenníkov a ročeniek.